ASR

﴿١٠٣﴾ سُورَةُ الْعَصْرِ

Asır Sûresi, İbni Abbas ve İbni Zübeyr ve cumhur kavlince mekkîdir. Mücahid ve Katade ve Mukatil medenî demişler.

Âyetleri - Bilâ hılâf üçtür.

Fasılası - ر harfidir.

Bu Sûrei celîle gayet sade ve kısa olmakla beraber geçen Sûrelerin bütün nasıhatlerini zübde eden bir cem'ıyyeti hâizdir. Kendilerini tekâsür iğfal etmiyen kimselerin hallerini beyan ile « ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ » âyetinin tefsirini de tezammun ettiği için ondan sonraya konmuştur. İmamı Şâfiîden menkuldür: demiştir ki başka bir şey nâzil olmasa idi Kur'andan bu

Sûre insanlara yeterdi, bu Kur'anın bütün ulumunu müştemildir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ وَالْعَصْرِ ﴿٢﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ ﴿٣﴾ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴿﴾

Sh:»6067

Meali Şerifi

Kasem olsun ki Asra 1 İnsan mutlak bir husranda 2 Ancak o kimseler başka ki iyman edip salih ameller işlediler ve hep hakka vasıyyetleştiler ve sabra vasıyyetleştiler 3

1. ﴿وَالْعَصْرِ﴾ - Vav « وَالضُّحٰى » gibi kasem için. Kamusta zikr olunduğu üzere asr kelimesi lügatte; ism olarak: dehir: gündüz ve gece, gündüzün zevalden evvel ve sonra iki tarafı gadat ve

aşiyy, ve bilhassa öğleden sonra Güneşin kızarmasına kadar olan ikindi vakti, ve reht ve aşîret ve yağmur; masdar olarak da: habs etmek, men'etmek ve vergi vermek, ve sıkıp suyunu çıkarmak ma'nâlarına gelir. Ve bir şey'in vakti mahusuna da aynın harekâtı selâsesiyle «asr, ısr, usr, usur» denilir. Netekim « جَآءَ وَلَمْ يَجِئْ لِعَصْرٍ، نَامَ وَلَمْ يَنم لِعَصْرِ » geldi fakat vaktında gelmedi, uyudu fakat vaktında uyumadı demektir. Gündüzle geceye ve sabah ile akşama asran denilir اهـ. Lâmı cins ile « اَلْعَصْرَ », makamına göre bunların her birinin cinsine veya ıtlak halinde hepsine muhtemil olduğu gibi lâmı ahd ile de içlerinden muayyen birine ve meselâ bir ikindi vaktına veya her hangi bir şey'in muayyen bir zamanına masruf olur. Ondan dolayı lisanımızda asr mutlak zaman ve bilhassa içinde bulunulan zaman ve karn, ya'ni seksen veya yüz senelik bir zaman ma'nalarına şayi' olmuştur. Burada zaman, bâhusus asrı Muhammadî, ya'ni Resulullahın ba's buyurulduğu zaman, âhir zaman, ma'nâları üzerinde yürümüşlerdir. İbni Cerîr: dehir, «saatün min saatinnehar», ikindi ma'nâları hakkındaki rivayetleri zikr ettikten sonra der ki: bu hususta savab olan kavil şudur: rabbımız tealâ asra kasem etmiştir. Asr, dehrin ismidir, ikindidir, leyl ve nehardır. Bu ismin şâmil olduğu ma'nâlardan birini

tahsıys

etmemiştir. Onun için bu ismin lâzım olduğu her ma'nâ bu kasemde dahil olur اهـ. Demek olur ki asr müteaddid ma'nalara gelen bir lâfzı müşterek olduğu ve birini ta'yiyne karîne bulunmayıp hepsine de hamil sahih olabileceği cihetle « مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْعَصْرُ = asır otlak olunan her şey» ma'nasiyle umumuna haml etmek en doğrusudur.

O halde burada müfessirînin zikrettikleri ma'nâlardan herbirinin vechini düşünmek iktıza eder:

1- İkindi namazı, Mukatil demiştirki: Allah tealâ ikindi namazına kasem buyurmuştur. Zira « حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى » âyetinde sâlâtı vustâ cumhura göre ikindi namazı olduğu cihetle onun bir fazîleti mahsusası vardır. Handak vak'asında aleyhissalâtü vesselam « شَغَلُو نَا عَنِ الصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى صَلَاة الْعَصْرِ » buyurmuştu. Bir hadîste de « مَنْ فَاتَتْهُ صَلٰوةُ الْعَصْرِ فَكَاَنَّمَا وُتِرَ اَهْلُهُ وَمَالُهُ = ikindi namazı geçen sanki ehli ve malı itlâf edilmiş gibidir» diye varid olmuştur. İkindi vakti gündüzün âhirine doğru insanların en ziyade kesb-ü ticaret için Dünya işlerine daldıkları şugul zamanı olmak i'tibariyle ikindi namazının o sırada zorluğiyle beraber yüksek bir hassai münebbihesi vardır. Binaenaleyh ona kasem ile

fazîletine nazarı dikkatı celbeylemekte mühim bir ma'nâ vardır.

2 - İkindi vaktı, Katâde demiştirki: İkindi namazının vaktı olmak ve duhaya mukabil bir takım delaili kudreti havî bulunmak i'tibariyle Allah tealâ duhaya kasem buyurduğu gibi ikindi vaktına kasem buyurmuştur. Filvaki' ikindi vaktı gündüzün âhiri olmak hasebiyle Dünyada diğer mahlûkat ve hayvanatın yaradılışından sonra yaradılan ve binaenaleyh hılkat gününün ikindisinde yaradılmış demek olan nev'i insanın hılkatı zamanını andırdığı gibi Dünyada birgün mesabesinde demek olan insan ömrünün de son demlerini andırdığı ve ikindi vaktı geçip de birşey kazanamadan evine dönecek olanların

Sh:»6069

hali de pek acıklı, husranlı olduğu cihetle evvelki Sûrede ki tekâsürün iğfalini beyandan sonra bu Sûrede insanların husranı anlatılırken ikindi vaktına kasem olunarak nazarı dikkat celbolunmasının da iki ma'nâsı vardır. Maamafih şu ma'nâ daha şumullüdür:

3- Dehir, Sûrei İnsanda beyan olunduğu üzere dehrin asıl ma'nâsı Râgıbın dediği gibi âlemin bidayeti

vücudunun inkızasına kadar olan müddet, ya'ni zemanı küldür. Bu ma'nâca külle ve cüz'e ıtlak olunan zamandan ehastır. Zaman ona da, eczasına da ıtlak olunur. Bununla beraber dehir uzun zamana ve âlemin müddeti bâkıyesine ve herhangi bir şey'in hayatı müddetine, ya'ni ömrüne ve mutlak zaman ma'nâsına da kullanılır. Ki daha şümullüdür. Bundan dolayı ekseriya asrı dehr ile tefsir ederken müfessirîn dehir ve zaman demişler ve asrı dehr ile tefsirin vechinde ve dehir ve zamana kasemin hikmetinde de bir kaç vecih beyan etmişlerdir:

BİRİNCİSİ: İbni Cerîrin rivayet ettiği vechile Hazreti Ali radıyallahü anhten « وَالْعَصْرِ وَنَوَائِبِ الدَّهْرِ. اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِی خُسْرٍ وَ اِنَّهُ فِیهِ اِلٰی اٰخِرِ الدَّهْرِ » ya'ni asra ve dehrin nevâibine: nevbet nevbet gelen mesaibine kasem olsun ki doğrusu insan bir husran içindedir ve dehrin âhirine kadar onun, o husranın içindedir» diye okuduğu işidilmiş ve bu bir tefsîr add edilmiştir. Demek ki asır, dehir ma'nasınadır. Ve dehre kasemin hikmeti de onun insana mütemadiyen musîbetler yağdıran acı ve büyük hâdisât ve tehavvülâtına tenbihtir. Bir de bu tefsirde husranda kalanların ilel'ebed kalacaklarını beyan vardır. Maamafih denebilir ki bunda asrın yalnız dehir ma'nasına değil, sıkmak ve habs etmek ma'nâsına da bir işaret vardır. Ancak bu ma'nâ kasemin müstesna tarafını değil, müstesnâ minh tarafını, ya'ni husran tarafını takviyede zâhirdir.

İKİNCİSİ: denilmiştir ki: dehir halık tealânın kudretine

Sh:»6070

delâlet eyliyen her türlü acâibâtı müştemildir اهـ. Onun için ona «Ebül'aceb» denilmiştir. Küllî veya cüz'î, mu'tad veya gayri mu'tad, acı veya tatlı, kârlı veya zararlı her türlü harekât ve hadisât, tehavvülât ve inkılâbat onda vâkı' olur. Devletler, milletler, ni'metler, felâketler onda zuhur eder onda büyür, onda hıtam bulur, onda kalır. Hattâ dehir ve zeman denilen şey kendisi «a'cebül'acâib» dir. O, bir taraftan peyderpey bir hareket ve cereyan arz eden bir tehavvül mi'yarı bir taraftan da o harekâtın mâverasında bir sükûn ve sübut ifade eden sade bir imtidad mi'yarı olarak görünür.

Ma'dume benzer bir varlık, varlığa benzer bir yokluk gibidir. Râzî derki akıl ona yok diye hukm edemez çünkü devirler, seneler, aylar, günler, saatlarla cüzlere taksim olunur. Ziyade ve noksan ve mutabekatle mazî ve müstakbel olmakla hukm olunurken nasıl ma'dum olur. Bununla beraber mevcud diye de hukm olunamaz, çünkü halihâzır, gayri münkasim bir andır. Mazî ve müstakbel ise ma'dumdurlar. Ma'duma ise

vücud ile nasıl hukm olunur? اهـ. Onun için Felâsife ve Mütekellimîn zaman mevcudmudur? Ma'dummudur? Mevhummudur? Bizim ona ılmimiz bedîhîmidir? İntiza'îmidir? Diye bahisler etmişler durmuşlardır.

Mazî hayâl, manzarı âti henüz adem! Hal oynatır şuurumu bilmem nedir budem?

Bir an imiş meali kitabı vücudumun Ömrüm şu gamgüsârım olan satrı mürtesem.

Bir Arab şairi de:

وارى الزمان سفينة تجرى بنا نحو المنون ولا نرى حركاته

Zamanı öyle görüyorumki bir gemi: bizimle ölüme doğru akıp gidiyor, fakat harekâtını görmüyoruz, demiştir. Zaman böyle varlıkla yokluk arasında nîk-ü bed, ni'met-ü nıkmet, serrav-ü darra, sıhhat ü maraz, gınâ-u fakr, kâr ve zarar gibi ezdadı cami', türlü acâibatı hâvî olmak

Sh:»6071

i(tibariyle ehemmiyyetine binaen ona kasem edilerek onun içinde bulunan insanın husran veya kazanç noktai nazarından ahvaline nazarı dikkat celb olunmuştur.

ÜÇÜNCÜSÜ: insanın ömrü en kıymetli sermayesidir. Ne kazanacaksa onunla kazanacaktır. O omr ise dehirden bir cüzdür. Onunla akmaktadır. Hattâ insan için dehir ömründen hattâ ömrünün içinde bulunduğu lâhzasından ıbaret gibidir. Kârsız geçen her lâhza, o nefîs sermayeden heder edilen bir ziyan bir husrandır. Bununla beraber senelerce zayi' edilen bir omür, içinde bulunduğu son bir lâhzada kendisine ebedî Cenneti kazandıracak salih bir iş yapmağa muvaffak olabilirse geçen bütün zayiatı telâfî ederek o husrandan kurtulmuş ve o insan için en şerefli şey ve bütün dehir o lâhzadan ıbaret olmuş olur. Bu sayede insan ömrünün içinde bulunduğu her lâhzasını fursat bilerek onunla geçirmiş olduğu fursatları kaza ile telâfiye bir dereceye kadar imkân bulur. Netekim «

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُورًا

» buyurulmakla ona işaret edilmiştir. Böyle vaktının kıymetini bilmek ma'nadırki

Sofiyye, sofî ibnülvakt olmalıdır, ya'ni ömrünün ve bilhassa fi'len içinde bulunduğu vakti halin kıymetini bilmeli ve onunla yarın Âhıreti için ne kâr, ne hayr edebilmek mümkin ise onu kazanmağa çalışmalıdır, demişlerdir. Nasılki bu günün yarını yoktur, diye âhırete inanmıyanlar da bilakis Dünya zevkını sürerek gönüllerince kâm almak için «gün bugündür, saat bu saattır ne yapacaksak şimdi yapmalıyız» diyerek herçi badâbad vaktına uyup çıkarını çıkarmak ma'nasına ibnüzzeman olmak, zaman geçince onunla beraber geçip gitmek isterler. Maksadları muhtelif olmakla beraber ikisi de:

Öğren rüsumı asrı, lisanı zemaneyi

Bak tab'i nasa vakta münasib tekellüm et

Demeyi hoşlanırlar. Çünkü vakıt gerek istihsal, gerek

istihlâk, gerek kâr, gerek zarar için yapılacak iş zamanıdır. İşte vakıt böyle bir fursat ve ömür bütün anâtiyle böyle kâr ve zarara ma'ruz bir sermaye ve zaman böyle bir taraftan inkıza bir taraftan izdiyad etmek üzere

bulunan usuli ni'amdan bir ni'met olmak hasebiyle vakt-ü zamanın kadrini takdir ile ömrün kıymet ve mahiyyetine nazarı dikkati celb için asra kasem edilmekte mühim ma'nalar vardır. Birbirini iyzah demek olan bu iki vecihte asrın dehr-ü zaman ma'nası mülâhaz olunurken meni' ve ata ma'nalarına da işaret edilmiş bulunduğu hafî değildir. Bunlar kasemin gelecek cevabında hem müstesnâ minh ve hem müstesna taraflarına nâzır, te'yid cihetlerini de haizdir.

DÖRDÜNCÜSÜ; yine vechi mezkûr üzere insan ömrünün hasılı demektir, zaman geçtikçe insanın ömrü eksilir ve binaenaleyh kendisinden bir cüz' gitmiş bulunur: netekim şöyle denilmiştir:

اذا ما مر يوم مر بعضى ولا شىء بانفس لى من عمرى

Her gün geçtikçe benim birazım gider, benim için ise ömrümden enfes bir şey yoktur اهـ. O halde o gidenin mukabilinde bir kesb olmazsa o noksan aynı husrandan ıbaret olur. Bununla beraber acibtir ki insan geçen cüz'ünün yerine ne kazandığını hisab etmez de gün geçtikçe büyüdüğünü zu'm eder, hattâ vakıt geçirmekle eğleniyorum, rahat ediyorum diye sevinir, onun için denilmiştir ki:

انـا لـنفرح بـالايـام فقطعهـا وكل يـوم مضى نـقص من الاجل

Biz günleri geçiriyoruz diye ferahlanıyoruz halbuki her geçen gün ecelden, ömürden bir eksikliktir. Bu ıtibar ile asra kasemde şu ma'nâ olur: o acîb olan asra, zamana iyi dikkat ediniz, çünkü o geçtikçe insan büyüyorum çoğalıyorum, yaşıyorum zanniyle sevinir, halbuki o asır

mütemâdiyen onun ömrünü yemekte, o geçen leyl-ü nehar vücudunu kemirmekte ve bu suretle o her dem husran içinde kalmaktadır. Ancak iyman edip de güzel ameller yapanlar ilh... müstesnâdır. Onlar ziyan etmez kâr ederler. Bu ma'nâ iledir ki «1332» senei hicriyesi harbi umumîden önce tetkitati şer'ıyye meclisi reisi iken irtihal eden üstadım büyük Hamdi Efendi namiyle ma'ruf el'hacc Mahmud Hamdi ibni Ahmed ibni Abdullahil'kayserî « رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ » Hazretlerinin vefatı ve Balkan muharebesinin teessüratı dolayısiyle yazdığım

خطب تـنـاكره النفوس بـانـا ردع المـنى واوعد

الحسبانا

الخطب ذو شرع و شرعة خطبنا دوس النفوس لينبت

السعدانا

وعد الربيع عيشا ناعما فغدا يصب عليهم حدثانا

الخ...

matla'iyle başlıyan mersiyede şöyle demiştim:

ان الحياة تغرنا و مماتنا من ضرعها يسترضع الالبانا

فالمروٴبين زفيرها و شهيقها يحي بظن و ينسج الاكفانا

BEŞİNCİSİ: bir de bir takım kimseler gördükleri fenalıkları, çektikleri husranları hep dehre, zamana isnad ederek zamandan şikâyet ederler. Ve zamanların nühusetinden bahs ederler. Halbuki:

يقولون الزمان له فساد وما فسد الزمان وهم فساد

Sh:»6074

Zaman bozuldu fesadı var diyorlar. Zaman bozulmadı kendileri fesad, denildiği vechile fesad, fenalık zamanın değil, insanların kendilerindedir. İşte asra kasem edilmekte zamanın ehemmiyyetini ıhtar ile bir de o zu'mu red ma'nâsı vardır. Zira kasem, yemîn edilen şey'in şerefini iş'ar eder. Bu şöyle demek olur: haddi zatinde asrın, zamanın aybı, kabahati, zararı yoktur, o değerli bir ni'mettir, insanlar zamanın kadrini bilip de hepsi salâha çalışmadıkları için salâha çalışmıyanlar husrandadır, Allah cezalarını verir. Bu ma'na « لَا تَسَبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللّٰهُ » hadisî şerifiyle işaret olunan ma'nâdır. Bu tafsîlâttan anlaşılır ki asrı böyle dehr-ü zaman ma'nâsına haml etmek, en umumî ve en şumullü ma'nası olmak i'tibariyle diğer, ma'naların fâidelerine dahi şâmil olabilecektir. Böyle olduğu halde daha sarih olmak için « وَالدَّهْرِ » denilmeyip de « وَالْعَصْرِ » buyurulması « وَمَا يُهْلِكُنَآ اِلَّا الدَّهْرُ » diyen Dehriyyunun zuumlarına bir ihtimal şâibesi verilmemek fâidesini hazi olduğu gibi asrın zikr olunan hususî ma'nalarının da ehemmiyyetlerini ıhtardan hali olmaz. Zira mutlak asrın, dehrin ehemmiyyetini kasem ile ıhtar etmek, onun en mühimm olan aksamını taharriye sevk eder. Bu ise bilhassa lâmı tarif ile mu'arraf olmak hasebiyle de en ziyade muhatablara yakından alâkası olan asrı düşündürmek lâzım gelir. Bu da herkese evvel emirde kendi bulunduğu zamanın hudud ve eczasını ıhtar eyler. Bunda ise ilk

muhatab Resulullah olduğu cihetle lâm, ahde mahmul olmak üzere:

4- Bu asırdan murad, asrı nübüvvet, ya'ni asrı Muhammedî olmak tebadür eder. Bunda mutlak asrın her ma'nası bulunmakla beraber hepsinde mümtaz olan bir fazîlet ve hususiyyetle büyük bir cem'iyyet de vardır. Bu da üç mertebe üzere mülâhaza olunabilir:

EVVELA, hatemünnebiyyîn olan Resulullahın ilk ba's buyurulduğu zaman ki her tarafta dînler çığırından çıkmış, nübüvvet, fazîlet, hakk u adâlet, ma'rifetullah

Sh:»6075

ışıkları sönmüş: âlemi cehalet, küfür ve şirk zulmetleriyle zulüm-ü cevr, bagy-ü fesad, şerr-ü hasar kaplamakda bulunmuş iken bir leyleikadirde « قْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ » emriyle Kur'an nâzil olarak nurı nübüvvet tulu' etmişti. « لَمْ يَكُنْ » Sûresinde geçtiği üzere dînî kayyimenin neşriyle insanlığı şerrülberiyyenin istîlâsından, hüsranı küllîden kurtarmak için salâha da'vet ile Cennet ve rıdvan yolunu göstermeğe başlamış, bu suretle kurunı vustadan son asra geçiren tahavvülât ve inkılâbatın mebdei

olmuştu. O vakıt bu asra kasem ederek « اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا الخ » buyurulmasının ma'nası şübhesizki mühimdir.

SANİYEN, bi'seti seniyyeden vefata kadar olan asrı saadettirki biri mücahede, biri de feth-ü nusret ile muvaffakıyyet iki safhadan ibaret olan bu asırda nurı nübüvvet gittikçe parlamağa başlayıp hüdâ ve dîni hak « لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهٖ » bütün âleme yayılmak üzere hak ve bâtıl tefrîk olunmuş, kazanç ve husran yolları ayırd edilerek « قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ » hukmü zâhir olmuştu. Bu asra kasemdeki ma'nâ ise daha mühimdir. Nihayet bi'seti seniyyeden, daha doğrusu hicreti seniyyeden ilââhiriddehir bütün kurunı ahîreyi ihtiva eden âhir zamandırki bu asır bütün dehrin ve bütün Enbiya asırlarının ahkâm ve asarını gayesine irdirecek olan risaleti Muhamediyyenin imtidadı müddeti ma'nasına asrı Muhammedîdir. Ve işte asrın en cem'iyyetlisi bu asırdır. Ve bir kısım müfessirînin dediği gibi bizce de en ziyade mütebadir olan bu asırdır. Burada bilhassa bunun ehemmiyyeti ıhtar olunmak üzere asra kasem olunmuştur. Zira Sûrei Kasasta « وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَآ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى » âyetinde işaret olunduğu üzere Kur'anda tarihi beşer noktai nazarından zamanın üç kısma taksimine

işaret olunmuştu. Hazreti Musaya Tevratın nüzulünden evvel geçen, ya'ni Fır'avnın helâkiyle nihayet bulan zaman kurunıulâ zamanı ve Tevratın nüzuliyle açılan zaman da Hatemülenbiyaya kadar

Sh:»6076

kurunıvustâ zamanı, Hatemülenbiyanın zuhuriyle başlayan kurunı ahîre de âhir zaman, ya'ni Muhammed ve ümmetinin asrı demek olduğundan « وَالْعَصْرِ » denince bu asır anlaşılmak ıktiza eder. Birgün, sabah, öğle ve ikindi üç vakıt olarak mülâhaza edildiğine göre ba'zı hadîslerde Ademin hılkatı hılkatı âleme nazaran Arzda nebatat ve hayvanatın yaratıldığı son günün asrı, ya'ni ikindisi halinde tasvir edildiği gibi Dünyada nev'i beşerin ömrü de birgün i'tibar edilerek asrı Muhammedî bugünün ikindisi misalinde temsil edilmiştir. Netekim buharî ve sâirede şu hadîs, ma'ruftur: Sizden evvel geçmişlere nisbetle sizin vaktiniz ikindi namaziyle gurubı şems arası kadardır. Sizin meselenize sizden evvelkilerin meseli tıbkı o Adamın meseline benzerki bir ecîr istîcar etmiş, sabahtan öğleye kadar kim çalışırsa bir kıyrat demiş, Yehûd çalışmış, sonra öğleden asra, ya'ni ikindiye kadar kim çalışırsa bir kıyrat demiş, Nasâra çalışmış, sonra da asırdan akşama kadar kim çalışırsa iki kıyrat demiş, siz çalışmışınız, bunun üzerine Yehûd ve Nasâra

kızdılar, biz daha çok çalışmışken daha az ücret aldık dediler, Allah tealâ da: «ben sizin ücretinizden birşey kesdimmi?» buyurdu; hayır, dediler: «o halde bu benim fadlımdır onu dilediğime veririm» buyurdu. Bu suretle siz az amelle çok ecre nâil oldunuz اهـ. (İncillerde de buna benzer bir temsil bulunduğu geçmişti) bir kısım müfessirîn bu hadîs ile istidlâl ederek demişlerdirki: bu hadîs, asrın Hazreti Peygambere ve « كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ » buyurulan ümmetine mahsus olan zaman olduğuna delâlet eyler. Allah tealâ Resulünün « وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ » diye mekânına ve « لَعَمْرُكَ » diye omrüne kasem buyurduğu gibi burada da asrına kasem buyurmuştur. Binaenaleyh bütün bu izahattan sonra hasılı ma'na şu olur: ya Muhammed! Her ma'nasiyle asra ve bahusus pek büyük hadisâta sahne olmak ve gerek tazyîkı gerek verimi ı'tibariyle bütün geçmiş

zamanların

Sh:»6077

hulâsası, dehrin ikindisi demek olan son asra, ya'ni bütün ümmetlerin hisabı görülmek üzere bulunan ve senin asrın olan âhir zamana kasem olsunki 2. ﴿اِنَّ الْاِنْسَانَ﴾ hakikaten insan -lâm, istisnâ karînesiyle istiğrak içindir, ya'ni her insan bütün nev'ibeşer her asırda ve her zamanda ve hususiyle

asrıahîrde bulunan insanlar bervechi âtî müstesnâ olanlardan ma'da hepsi ﴿لَفِى خُسْرٍ﴾ mutlak bir husran içindedir.- Küfr-ü küfran gibi husr-ü husran, kazanacak yerde ziyan etmek, sermayeyi zayi' eylemek, nihayet iflâs ile hasret-ü hırman içine düşmektir. Tenvin de ta'zîm ve tenvı' içindir. Ya'ni büyük bir husran, veya bir nevi' husran içinde müstağraktır. Çünkü insanın sermayesi ömrüdür, o ise her nefes, her saat sarf olunup giderek tükenmekte ve her nefes geçtikçe o naîmin suâl ve hisabı yaklaşmaktadır. Eğer o nefesler insanın her istediği zaman istediği gibi yapacak vechile kendisinin olsaydı kendi sun'u icadı bulunsaydı o ömür tükenmez, insan onu dilediği gibi sarf etmekte hiç bir hasara düşmezdi, fakat o insanın kendi milki değil, yaratan Halık tealânın milki olup onun namına güzel tesarruf ederek kârından istifade etmesi için insana mahdûd ve hisablı bir surette verilmiş ariyet sermaye kabîlindendir. İnsanın bütün istifadesi onun sarf-u mubadelesinden hasıl olacak kâra bağlıdır. Onun için « كُلُّ امْرِىءٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ » dir. « لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَاسَعٰى » dir.

Bu suretle insan o sermayeyi veren sahibine ödedikten sonra hisab günü kendisine kalacak olan kâra göre kendisini kurtaracak ve o nisbette mütena'im olacak veya açığına göre mes'ûl ve müflis olarak husran ve azâbda kalacaktır. Mîzânın ağır veya hafif basmasının hasılı da budur. O halde zamanın acı veya tatlı hadîselerle cereyanı içinde her sarf olunan nefeste bir ziyan vardırki onu ancak karşılığında Allah için

yerine konup onunla tartılacak olan kâr ödeye bilecektir. Ömürden her geçen saat, her sarf olunan nefes ya bir işe sarf olunur, ya boşuna geçer, boşuna geçtiyse elbette bir ziyandır. Bir işe sarf olunduysa o iş ya hayır ve salâh olan bir tâattır veya şerr-ü fesad olan bir ma'sıyyettir, veya ne o, ne o ikisi ortası mübah olan bir iştir. Bir mübah ise bir eseri kalmamak i'tibariyle boşuna geçmiş gibidir.. Bir şerr ise muhakkak bir husrandır. Eğer bir tâat ise onu veya daha diğer birini ondan daha güzel bir surette yapmak da mümkindir. Çünkü Allah tealâya hudu' ve huşu' meratibi gayri mütenahîdir. Çünkü Allah tealânın kahr-ü celâli meratibi ve husni mutlak tecelliyâtı gayrı mütenahîdir. Onun için insanın Allaha ılmi ne kadar çok olursa haşyet ve mahabbeti de o nisbette çok, tâat ve amelde ta'zimi o nisbette etemm-ü ekmel olur. O halde her nefeste daha güzelini yapmayıp da ednasiyle kalmakta da kârdan olsa bile bir nevi' ziyan vardır. Bu itibar ile insan her lâhza bir nevi' husrandan halî değildir demek olur. Bununla beraber bunlara asrın, zamanın cereyanı içinde her taraftan hücum etmekte bulunan mani'aları, tazyîk edici diğer büyük hadiseleri de munzamm olarak mülâhaza edilirse insanın her lâhza nasıl bir tehlüke ve husran içinde bulunduğu zâhir olur. Her an ni'met ve refah içinde bulunduğu zâhir olur. Her an ni'met ve refah içinde bulunlduğu farz edilse bile her

dem ömrü ölüme doğru gitmekte bulunan insanın bir hüsran içinde bulunduğunu inkâr etmek kabil olmaz. Zira her geçen nefes bir ölümdür. Bundan dolayı Râzî derki bu âyet insanda husran ve haybetin asl olduğuna delâlet eyler. Bunun takriri şudur: insanını hakikî saadeti, Âhıreti sevmek, Dünya elem ve lezzetine iltifat etmemektedir. Bununla beraber Âhırette dâıy olan esbab ise zâhirdir ki o havassi hams ve şehvet ve gadabdır. Onun için ekser halk hubbi Dünya ile meşgul ve onu talebde müstağraktır ve ondan dolayı husran ve

Sh:»6079

helâktedirler. 3. ﴿اِلَّا الَّذِينَ﴾ ancak o kimseler müstesnâ -şu zikr olunacak dört vasf ila muttasıf olanlar husranda değil, kârdadırlar:

1- ﴿اٰمَنُوا﴾ ki iyman etmişler -Fatihada ve Sûrei Bekarenin başında ve sâirede geçtiği üzere bütün âlemlerin rabbı rahmanı rahîm, dîn gününün mâliki Allahın birliğini ve indirdiğini tasdık edip ona ıhlâs ile ıbadet ve tâate ıkrar vermişler « وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى » buyurulduğu üzere husnâya ı'tikadi sahîh ile ı'tikad edip fazîlet ile rezîletin: salâh ile fesadın, doğru ile eğrinin, mü'min ile kâfirin mutıy' ile

asînin, haklı ile haksızın Allah yanında farkı olduğuna ve hayır amellerin iyi, şerr amellerin kötü cezası verileceği Âhıret gününe, dîn gününe inanmışlar.

2- ﴿وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ ve iyman ile salih ameller işlemişler -ya'ni iymanları yalnız gönüllerinde ve dillerinde kalmamış, bütün hislerine, akıllarına, mevcudiyyetlerine nüfuz ederek iradelerine sahib olmuşlar da yaptıkları işleri iyman ve ı'tikadlarına muvafık, Allahın rızasına, indirdiği ahkâma uygun, hak ve hayr olduğuna kani' olarak yapmışlar, her salâha çalışıp kendileri ve ehl-ü ıyalleri ve kavımları ve insanlık için salâh, sonu hayır ve menfeat olan işler « لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا » buyurulduğu üzere gücleri yettiği kadar güzel ameller yapmışlar, emrolunan vazîfeleri eda, nehyolunan kebâir ve fevahişten ictinab eylemişlerdir ki bunların esası Kitab ve Sünnette tafsîl olunmuştur. Zamanına göre cüz'iyyatı da icma' ve ictihadlarına bırakılmıştır. İymandan sonra Hak tealânın emrine ta'zîm ve halkına şefekat ve menfeat esasında hulâsa edilen ameli salih başlıca iki nevi'dir. Birisi bedenî ıbadetler gibi mükellefin evvelen ve bizzat kendisine nafi' olan ve kendi salâhına yarıyan ameller, birisi de zekât

ve sadeka gibi başkalarına nafi' olan amellerdir. Birine mükemmili nefs, birine de mükemmili gayr, yâhud birine fazîlet, diğerine fadıl ta'bir olunur. Bunun en mühimmi de hakka da'vet ve hak yolunda mücahededir. Onun için bunlar iyman ve salih amel ile kuvvei nazariyye ve ameliyyelerini tekemmül ettirmeğe çalıştıktan maada Allah için birbirlerinin ve başkalarının kemal ve salâhına da çalışarak hakka da'vet ve fadl-u ıslâh ile ikmali gayre himmet hususunda yekdiğeriyle andlaşmayı ve hep hak yolunda yardımlaşmayı da vazîfe bilmiş olduklarından dolayı ameli salihin bilhassa bu iki kısmına işaret ile buyuruluyor ki:

3- ﴿وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ﴾ ve hakka vasıyyetleşmişler -ya'ni bütün azimleri hakka müteveccih iymanları da amelleri de kavilleri de hep hakka masruf olmuş, çünkü hakka masruf olmıyan her şey bâtıldır, hasardır, husran olmıyacak iyman ve amel de ancak hakka iyman ve hak yolunda ameldir. Onun için bunlar büyük küçük birbirlerine, hemcinslerine riyakârlık, münafıklık, ziyankârlık, ilişiksizlik veya tebasbus ve dalkavukluk etmeyip bütün iyilik Hakkın yedinde olduğunu bilerek ve fânî, geçici aldatıcı, hasara götürücü şeylere aldanmayıp her şey'in hakkını gözeterek hep biribirlerine hak tavsıye etmişler, her işte hak, sâbit, doğru olanı yapmayı hakk üzere birleştirmeği hep hakka da'vet eylemeği, emri bil'ma'ruf ve nehyi anil'münkeri, hasılı daima hak ve istikamet üzere hareketi tavsıye ve nasîhat edişmişler, öyle and

edip o yolda muamele eylemişler, iymanları da amelleri de hep hakka masruf olmuş.

4- ﴿وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ ve sabra vasıyyetleşmişler -ya'ni hak ve hayır yolunda sabra vasıyyetleşmişlerdir. Çünkü zamanın acâibliği, Dünyanın iğfali, nefislerin temâyülâtı,

husrana gidenlerin çokluğu karşısında hayır yapmak hak söylemek, hak yolunda gitmek bir çok acılar çekmeğe, zorluklara katlanmağa, mücadele etmeğe, butlân, iflâs geçitlerini atlamağa, bunlar da sabra mütevakkıftır. Onun için Sûrei Lokmanda emri bil'ma'ruf ve nehiy anil'münker yapanlara « اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَآ اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ » diye isabet edecek musîbetlere sabr tavsıye edilerek onun azme mutavakkıf büyük işlerden olduğu anlatılmıştı. Burada da bunların birbirlerine hak tavsıye ederken aynî zamanda sabır da tavsıye ettikleri bilhassa anlatılmıştır. Netekim Sûrei Beledde akabeyi ıktiham eden ve iyman edip de birbirlerine hem merhamet, hem sabır tavsıye edenlerin meymenet

sahibleri oldukları anlatılmıştı. Hak yolunda can veren şehidlerin indallah ebedî hayata nâiliyyetleri de sabır sayesindedir. Ölüm nasıl olsa mukadder olan bu âlemde böyle hak yolunda güzel iş görmek için can vermek ve öyle hakka kavuşmaktan daha büyük ne saadet olabilir. Fakat öyle bir azm, öyle bir akabeyi ıktiham etmek kolay değildir. İşte bu müstesnâlar öyle birer akabe olan müşkil, zor vaz'iyyet ve ahvalde caymamayı, yılmamayı bırakmamayı, za'f göstermemeği ve böylelikle birbirlerine yardımsız, tesellîsiz bırakmayıp gerek tâat ve amel ve gerek âlâm ve mesaib ve gerek şehevata karşı sabr-u metanet tavsıye etmeği kendilerine şıar edinmişlerdir. Ma'lûm ki sabır nefsin iyi bir iş yapmak veya fenalıklardan kaçınmak için acıya, meşakkate tehammül kuvvetidir. Başlıca iki nevi' olarak mülâza edilir.

BİRİSİ, elem ve külfete sabırdırki bununla tâat ve mücahedenin ve güzel amellerin meşakkatlerine tehammül olunarak ulüvvi himmet ashabının nâil oldukları muvaffakıyyetlere irilir.

BİRİSİ de, lezzet ve şehevata karşı sabırdır ki bununla da haramdan, menhiyyattan ve hoş görünüp de sonu

fena olan aldatıcı, tehlükeli, maddeten veya ma'nen muzır şeylerin zararlarından sakınılır, korunulur. «

حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ » hadîsi şerifinde iki

cihete de işaret vardır. Sabrın derecesi hususunda fıtrî kabiliyyetin bir hukmü bulunduğu münker

olmamakla beraber, terbiyenin, i'tiyadın ve binaenaleyh azm-ü iradenin ve onun için de iymanın

ehemmiyyeti çok büyüktür. Bu cihetle sabır, ef'ali ihtiyariyyeden olarak ef'ali mükellefîn miyanında tavsıye

olunduğu gibi «

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ » diye emr olunmuştur. Çünkü « اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ » dir. « اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ » dir. «

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ اَلَّذِينَ اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوٓا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ » dur. Onun için hadîslerde de «

اَلصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ = sabır, genişliğin anahtarıdır», « مَنْ صَبَرَ ظَفِرَ = sabr eden

zafer bulur» diye vârid olduğu gibi, dilimizde de «ılmin başı sabırdır», «sabrın sonu selâmettir» diye mesel

olmuştur. Bu iyzahattan ve sözün gelişinden anlaşılırki memduh olan ve tavsıye edilen sabır, iyman ve

ameli salih ile hak ve hayır yolunda sabırdırki bu şecaat, sadakat, merdlik şıarıdır. Yoksa her kötülüğe katlanmak, her zillete boyun eğmek, pislikler içine düşüp de her ne bahasına olursa olsun ondan çıkmağa kurtulmağa çalışmamak, çabalamamak, ilişik etmemek, bâtılda, fenalıkta herçi bâdâbâd saplanıp kalmak ve şerre rıza demek olan atalet, zillet ve meskenet ile sukutdan ıbaret bulunan duygusuzluk değildir. Çünkü «وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِه وَلِلْمُؤْمِنِينَ» dir. «وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ» dir. Ve çünkü şerre rıza şer, küfre rıza küfürdür. Ve hilmi himarî mezmumdur; onun için safvetini bulanmaktan koruyacak bâdireleri, çakışları olmıyan, ya'ni hiç asârı gadab göstermiyen hılimde hayır yoktur diyen şâirin şu beytini yukarılarda da geçdiği üzere Resulullah beğenmişti:

ولا خير فى حلم اذا لم تكن له بوادر تحمى صفوه ان يكدرا

Ve hadîsi sahîhte «

مَنْ رَاٰى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِه وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِه وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِه وَ ذٰلِكَ اَضْعَفُ الْاِيمَانِ =

sizden herkim bir münker, bir biçimsizlik görürse onu eliyle değişdirsin ona gücü yetmiyen diliyle, ona da gücü yetmiyen kalbiyleki o iymanın en zaıyfidir.» Buyurulmuştur. «

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِى حَدِيثٍ غَيْرِهٖ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ» Âyeti de bu ma'nayı ifade eder. Maamafih bu gibi sabr edilmemesi lâzım gelen ahvalde de telâş ve tehevvürle hareket etmeyip «

«قُلْ هٰذِهٖ سَبِيلِى اَدْعُوٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِى

buyurulduğu üzere basîret ile hareket etmelidir.

İşte ancak böyle iyman, salih ameller, tevâsıy bilhakk, tevâsıy bissabr dört vasf ile muttasıf olan kimseler, husranda değil, müstesnâdırlar. Bu müstesnâlardan maadası mutlak bir husrandadırlar. Bunun dördü de hakka iymanı kâmilin bir tezahürü demektir. Hak, haddizatinde sâbit ve mütehakkık olduğu ve inanmanın hukmü de inanılana tabi' bulunduğu için hakka iyman hiç bir zaman yanlış çıkmıyacak ve bütün mekân ve

zamanın fevkında hayatı hakk ile yaşayacak olan ebedî bir ni'met ve saadet olduğundan Dünyada o hakka iymanı kâmilin bir tezahüründen ıbaret olup da onun yolunda güzel amellere sarf edilmiş bulunan bir hayat, bir ömür hiç bir zaman boşa gitmez, husrana düşmez. Böyle bir iymana mazhar olmıyan nefisler de husrandan kurtulmaz. Hiç iymanı olmıyanların kurtulmıyacağı açık olduğu gibi bâtıla iyman etmiş olanların da o iyman semeresi olan amelleri o batılın butlâniyle zâil olup gideceği dahi şübhesirdir. Fakat bu âyet şunu iktiza ediyorki hakka iyman etmekle beraber salih ameller yapmıyan ve hak ve sabır tavsıye etmiyen kimseler de bir nevi' husrandan haric kalmamış olurlar. Demek olurki iyman olunca amelsizlik ziyan etmez diyen Mürcienin kavilleri hak değildir. Doğrusu ehli sünnetin dedikleri gibi iymanı olup da iymanına göre âmil olmayan fâsıklar, âsıyler için de bir nevi' husran vardır. Zira Ebedî olmamakla beraber

usatı

Sh:»6084

mü'minin için de Cehennem vardır. İyman en sonunda onlarıda halâs eder ise de seyyiâti hasenatından ağır gelen mü'minler de günahları temizlenene kadar Cehennem azâbı olan husranı göreceklerdir.

Başda beyan olunduğu üzere Bu Sûrenin tafsîli bütün Kur'an demek olduğundan daha ne kadar iyzah edilse tükenmez. Taberânî Evsatda ve Beyhekî Şu'abda Ebu huzeyfeden -Ki sohbeti vardır- şöyle dediğini rivayet eylemişlerdir: Resulullahın Ashabından iki kişi mülâkat ettiklerinde biri diğerine «وَالْعَصْرِ» Sûresini okumadan, sonra da biri diğerine selâm vermeden ayrılmazlardı اهـ.

Bizlerin de asrımızın gidişini ve ömürlerimizin geçişini anlayıp düşünerek biribirlerimize hak ve sabır tavsıye etmeğe ve Hak tealâya iymanı kâmil ile güzel amellere muvaffakıyyet dilemeğe ihtiyacımız ne kadar çok! Ne kadar çok!... Buna mukabil böyle hak ve hayır tavsıye eden müstesnâlarla alay ederek onlara türlü türlü ta'n-ü teşni' edenlerin de hisabı yok, fakat bunun üzerine bilhassa öylelerinin husranındaki şiddeti beyan için de Hümeze Sûresi geliyor.